

- TMNy. = BALASSA JÓZSEF – SIMONYI ZSIGMOND, *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon 1. Magyar hangtan és alaktan*. MTA, Budapest, 1895.
- ZLINSZKY ALADÁR 1961. Stilisztika és verstan. A magyar stílus mintái és törvényei. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó, Budapest. 135–213.

Szóbeszéd ‘rumour’, búbanat ‘woe’, csicseriborsó ‘chick-pea’:

Compounds of synonymous nouns

This paper categorizes and takes stock of Hungarian compounds whose first and second constituents are synonymous nouns like *búbanat* ‘woe’, *perpatvar* ‘quarrel’, or *hadserég* ‘army’. As an introduction, the authors survey earlier views on the synonymy of two or more words. They explore compounds whose meaning can be computed from the two synonymous constituents (*búbanat* ‘woe’, *kőszikla* ‘cliff’, *özönvíz* ‘flood’) and ones in which the meaning of the compound is further away from that/those of the constituents (*szóbeszéd* ‘rumour’, lit. ‘word-talk’, *szólásmondás* ‘set phrase’, lit. ‘saying-telling’). They also explore what are called self-defining or nativizing compounds in which one constituent explains the meaning of the other one (*préripuszt* ‘prairie’, lit. ‘prairie-wasteland’, *baconszalonna* ‘bacon’, lit. ‘bacon-speck’, *sampinyongomba* ‘mushroom’, lit. ‘champignon-mushroom’) in which the first constituent is a loanword and the relevant notion is little understood or known superficially at best. They point out that the speaker applies a kind of over-insurance in cases like *dróthuzal* ‘wire’, *tényadat* ‘piece of fact’ or *precedenspélda* ‘precedent’ where both constituents are widely known and mean roughly the same thing.

Keywords: word semantics, coordinating compound, synonym, related meanings, interchangeability, hyponym, hyperonym, co-hyponyms, semantic compositionality, contamination, symmetry, nativization by compounding.

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ
MTVA Sajtó- és fotóarchívum

KISS GÁBOR
TINTA Könyvkiadó

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Komor és komoly* szavunk lehetséges szláv eredetéről

1. Bevezetés. *Komor* szavunk eredetét illetően etimológiai szótáraink nem szolgálnak kielégítő magyarázattal. BÁRCZI GÉZA a *komoly* szócikkében tárgyalja a *komor* etimológiáját is, szerinte a két szó nem választható el egymástól, eredetük azonban bizonytalan. Véleménye szerint két különböző eredetű szó keveredhetett össze: 1. *komor* ‘sötét színű’, amely vagy finnugor, vagy török eredetű lehet, és 2. *komoly*, amely a szláv *komolъ*

* Hálás köszönettel tartozom ZOLTÁN ANDRÁSNAK szíves segítségéért és előremozdító tanácsaiért.

’szarvatlan’ szóból ered (SzófSz. 168). KNEI ZSÓFIA szerint „ez azonban mind kétes” (SzJlsz. 671), a MSzFE. pedig határozottan elvetette a *komor* és a *komoly* szavak finnugor eredetének a lehetőségét (2: 296, *homály*). A TESz. (2: 540–541) szerint a szó ismeretlen eredetű, „finnugor egyeztetése, a *homály* főnév tövének származékként való magyarázata, továbbá török, keleti szláv és német származtatása nem fogadható el”. Az EWUng. (1: 779) ehhez annyit ad hozzá, hogy az *-r* talán egy ismeretlen tőhöz járult névszóképző, de az is lehetséges, hogy a *komor* melléknév igei vagy igenévi alakokból (*komorodik* [1372 u.], *komorú* [1604], *komorít* [1585], *komorul* [1780]) történt elvonással keletkezett. Az ESz. (423) ugyanezt a két lehetőséget ismerteti. Ez a két feltételezés azonban nemcsak igen bizonytalan, de a szó eredetére vonatkozóan sem nyújt nagy segítséget, hiszen a szótó ismeretlen eredetű marad.

2. Komoly. Abban viszont mindhárom modern etimológiai szótárunk egyetért, hogy *komoly* szavunk szóhasadással keletkezett a *komor*-ból, és a nyelvújítók (elsősorban Kazinczy) terjesztették el. Ezt a NyÚSz. is alátámasztja: „Kazinczy 1788. »Így nevezem én is az *ernst*-et. Az *ernst* a *komor*hoz közel vett, de minthogy kedvetlenebb a *komor* az *ernst*-nél, az *r* betű keménysége *ly* betűvé változtatott el.« (M. Múzeum 1788. I. 158 l.) Ebből az tetszik ki, hogy Kazinczy előtt is használta már valaki a *komolyt*, noha a Phil. Műsz. három helyen is neki tulajdonítja. Szemere Följegyz. közé (1 : 180) Kazinczy sajátkezűleg írja a következőket: »A *komolyt* Révai nem szerette. Igen én, mert új ideát fest, még pedig tökéletesen. De prof. Mártontól tudom, hogy ez a szó még a paraszt nép előtt is a neologusok értelmeiben forog fenn, Szala várm. tájékán.« [...] Különben a szóvégi *r* könnyen válhatik a nép ajkán is *ly*-vé; vö. *quartier* : kvártély ; *barbier* : borbély stb.» (NyÚSz. 1: 181–182). Ezek szerint maga SZILY KÁLMÁN sem tudta eldönteni, hogy létezett-e korábban a *komor ly*-re végződő népnyelvi alakja, avagy Kazinczy alkotta meg és terjesztette el a köznyelvben. Akár így történt, akár úgy, számunkra ez mindenképpen azt jelenti, hogy *komor* szavunk eredetének felderítése egyben a *komoly* etimológiájára is fényt derítene.

3. Komor szavunk jelentései. A továbbiakban a *komor* török eredeztetését fogom ismertetni, valamint fel szeretném hívni a figyelmet egy lehetséges szláv etimonra, amely véleményem szerint legalább olyan meggyőző, mint a török származtatás. Mielőtt azonban továbbmennénk, tisztáznunk kell a vizsgált szó különböző jelentései közötti kapcsolatot. A *komor* ugyanis a ’mogorva, rosszkedvű (ember)’ és a ’zord, sötét, lehangoló (időjárás)’ mellett a TESz. és az EWUng. szerint vonatkozhat ’rosszul herélt’ bikára, lóra vagy kosra is. Ez utóbbi jelentés némileg bonyolítja a helyzetet, azonban mindkét szótár szerint az első jelentésből adódik a rosszul herélt állat ingerlékenysége miatt, és csak a 18. század végéről származnak róla első adataink (EWUng. *komor*: 1780, 1793; TESz. *komor*: 1795). Tehát az a legvalószínűbb, hogy a ’rosszkedvű, mogorva’ jelentés az eredeti, és ez tevődött át a sötét és borongós természeti jelenségekre, valamint a szerencsétlenül herélt állatokra.

4. Komor szavunk lehetséges török eredete. Többen törtek lándzsát amellest, hogy a magyar *komor* szó török eredetű. K. KATONA LAJOS részletes magyarázatot ad arról, hogy hogyan került át a magyarba a ’füstös, gesztenyebarna, sárgásbarna, szürke’ jelentésű török *qonur* elsősorban szarvasmarhák színére használt csuvas *xāmār* változata, illetve hogyan történt a ’sötétszürke → morosus’ komplikációs jelentésváltozás (K. KATONA 1931: 51–

54). Ezt az etimológiát fogadja el K. PALLÓ MARGIT, aki felhívja a figyelmet arra, hogy K. KATONA LAJOS cikke kimaradt a szót ismeretlen eredetűnek mondó TESz. csatolt irodalmából (K. PALLÓ 1981: 208), ahogy kimaradt RÓNA-TAS ANDRÁS és BERTA ÁRPÁD 2011-ben megjelent nagy összefoglaló művéből is (WOT. 1: 560–562). Mindannyian kénytelenek azonban szembesülni azzal a problémával, hogy az elsősorban állatszínként használt török szó ’sárga, barna, szürke’ jelentése meglehetősen távol áll a magyar *komor* ’rosszkedvű, mogorva’ jelentésétől, annál is inkább, mert a szó metaforikus jelentése szinte valamennyi török és mongol nyelvben ’kedves, kellemes, jóindulatú’, tehát csaknem az ellenkezője a magyar jelentésnek (WOT. 1: 560–561). Egyébként már a WOT.-ban valamiért nem idézett BÁRCZI GÉZA is jelezte, hogy a szóba jöhet „török szavak hangtanilag, de főként jel[entés] tanilag [...] nehezen illeszthetők a magyar szóhoz” (SzófSz., i. h.). A csuvasban használják ugyan a szót szürke, borús időjárás jellemzésére is, de borongós, szomorkás hangulat leírására ott sem. Talán ez lehet az oka annak, hogy az EWUng. igen valószínűtlennek („kaum wahrscheinlich”) tartja a *komor* török eredetét. Összefoglalva tehát *komor* szavunk török származtatása lehetséges, de csak jelentős szemantikai nehézségek árán.

5. Komor szavunk lehetséges szláv eredete. KNIEZSA ISTVÁN *komor* szavunkat nem vette fel a SzJJs.-ba, a *komoly*-t viszont igen, és ebben a szócikkben kitér a *komor*-ra is. A *komoly* szócikkét a kétes eredetű szavak között találjuk meg, ahol kiderül, hogy itt a szó egy másik jelentéséről van szó: „[FRANZ MIKLOSICH] szerint a magyar szónak ’mutilis, verstümmelt’ jelentése van és a szláv *komolъ* ’ohne Hörner’ jelentésű melléknévből származik. [...] Ez azonban teljesen bizonytalan. Forrásaink a szónak ilyen jelentését nem ismerik. [...] A legvalószínűbb az, hogy a *komor* szónak egy változata. [...] A *komor* szó pedig talán török eredetű” (SzJJs. 671).

KNIEZSA tehát elveti MIKLOSICH (1871: 34 [318. sz.], 1886: 126) állítását, mert nem talált semmilyen azt alátámasztó adatot, hogy *komoly* szavunknak lenne ’megcsontított’ jelentése (ahogyan e cikk írójának sem sikerült ilyet találni). Ő is azt tartja valószínűnek, hogy a *komor* szóból származik, azt pedig K. KATONA LAJOSra hivatkozva t a l á n t ö r ö k eredetűnek mondja. Ezután pedig, rendkívül érdekes módon, határozottan elutasítja MUNKÁCSI BERNÁT érvelését, aki *komor* szavunkat a szlávból származtatja: „Semmiestre sem fogadható el Munkácsi Ethn 8 : 19 magyarázata, hogy a szláv *chmura* ’Wolke; felhő’ szóból való” (SzJJs., i. h.).

Úgy tűnik, KNIEZSA csak felületesen olvasta el, amit MUNKÁCSI írt, hiszen az Ethnographia idézett kötetét fellapozva láthatjuk, hogy ott nem pontosan ez áll: „Szláv szókincsünk orosz rétegének ismertető jegyét találjuk Miklosich összehasonlító szótára nyomán indulva a következő, szorosan egyező alakkal csupán az oroszból igazolható szavainkban: [...] *komor*: orosz *chmur*: *chmuryj*, *chmurnyj*, «düster, mürrisch», *chmuritъ-sja* «finster aussehen», miközben két sorral alább határozottan kijelenti: „lengy. *chmura* «regenwolke», *pochmurny* «finster», valamint cseh *chmoura*, *chmurny* e régi, már a Tihanyi codexben *kumur* alakkal előforduló szónál nem jöhetnek tekintetbe”(MUNKÁCSI 1896: 19, hasonlóan MUNKÁCSI 1899: 409), tehát MUNKÁCSI korántsem a szláv *chmura* ’felhő’ főnévből, hanem az azzal azonos tövű orosz *хмурый* ’borús, komor, mogorva’ melléknévből, illetve a *хмуриться* ’elkomorul’ igéből gondolta a magyar *komor*-t származtatni, ami már korántsem látszik annyira légből kapottnak, mint ahogy azt KNIEZSA értékelése sugallja. Az idézetből az is kiderül, hogy MUNKÁCSI az ötletet MIKLOSICHTól vette, elna-

gyolt hivatkozását MIKLOSICH „összehasonlító szótárára” azonban KNEIENZA már figyelmen kívül hagyta. MIKLOSICHnál (1886: 311) valóban egy kicsit eldugva, a *smurŭ* címszó alatt szerepelnek a *chm*- kezdetű szláv megfelelések, s ezek felsorolása után, a szócikk legvégén, gondolatjellel elválasztva olvasható a megjegyzés: „*vergl. magy. komor*”. Mivel a TESz. a szláv vonalat KNEIENZA nyomán elvetette és a korábbi szakirodalom elemzését nem tartotta szükségesnek, ez az eredetileg MIKLOSICHTól származó egyeztetés feledésbe merült. Nem nyúlt vissza hozzá ASBÓTH OSZKÁR sem, aki több oldalon bírálta, majd főleg hangtani okokból elvetette MUNKÁCSI etimológiáját (ÁSBÓTH 1900: 454–457).

MUNKÁCSINak abban nyilván nem volt igaza, hogy a szónak mindenképpen az oroszból kell származnia. Azonban ha alaposabban szemügyre vesszük a szláv nyelveket, egy rendkívül széles körben elterjedt szótőre bukkanunk, amelynek főnévi, igei és melléknévi alakjai is vannak. A szláv nyelvek O. N. TRUBAČEV által szerkesztett etimológiai szótára **xmura / xmurъ(jь)*, **xmuriti (se)* és **xmurъnyъ* címszavai alatt számos példát találhatunk, amelyek jelentése két csoportra osztható: 1. ’felhős, borult időjárás’; 2. ’rosszkedvűség, szomorúság, morcoság, komorság’ (TRUBAČEV 8: 43–45, ebben a szótárban *x = ch*). A **xmura* rekonstruktum folytatói ma már csak a nyugati szláv nyelvekben élnek tovább, és ’felhőt’ jelentenek: cseh *chmura*, szlovák *chmúra*, felső szorb *khmura*, alsó szorb *chmura*, lengyel *chmura*. Az ugyanebből a töből képzett **xmuriti (se)* igeének viszont mindkét jelentése megvan: cseh *chmuřiti*, lengyel *chmurzyć*, felső szorb *khmurici* ’beborít felhőkkel’, szlovák *chmúrit’ (sa)* ’beborít felhőkkel (beborul); ráncolja a homlokát, morcos arcot vág’, szerbhorvát (rég) *homuriti se*, szlovén *hamóriti*, alsó szorb *chmuriś*, orosz *хмурить(ся)*, ukrán *хмурити(ся)*, fehérorosz *хмурыць* ’morcos arcot vág, ráncolja a homlokát, összevonja a szemöldökét’. A melléknévi alakok is e két jelentés közül tartalmazzák az egyiket vagy a másikat, esetleg mindkettőt: cseh *chmurný*, *pochmurný* ’komor, rosszkedvű, szomorú, sötét, bús, lehangoló’, lengyel *chmurny*, *pochmurny* ’felhős, borult’, szlovák *chmúrny*, *pochmúrny*, fehérorosz *хму́рны*, *пахму́рны*, ukrán *хму́рий*, *похму́рий* ’felhős, borult; rosszkedvű, komor, szomorú’, orosz *хму́рый* ’komor, rosszkedvű, mogorva, morcos’, valamint az ezzel összefüggő orosz *насмурный* ’beborult, felhős, borús’. A szláv szótó indoeurópai eredetű, rokon a **smurъ* tövel, valamint a ’sötét’ jelentésű ógörög *αμαυρός* szóval is (POKORNY 1: 701 [*mau-ro*]; VASMER 2: 677–678 [*смұрый*]; TRUBAČEV, i. h.; ČERNÝCH 2: 345; OREL 4: 172).

A melléknevek esetében arra lehetünk figyelmesek, hogy elterjedtebb az *-n*- képzővel ellátott forma, mint az anélküli (*-n*- nélküli alakokról csak az oroszból és az ukránból van adatunk). Ez azonban nem kizáró ok, hiszen mivel a képző nélküli alakok nyilvánvalóan megelőzték időben az *-n*- képzősöket, a Kárpát-medencében élő szlávok nyelvében akár létezhetett a melléknév *-n*- nélküli formája is, illetve az sem lehetetlen, hogy a magyar *komor* szó egy igei átvételből történő elvonással keletkezett (ahogy azt az EWUng. és az ESz. is felvetik). A szláv etimon töve mindenesetre *chmur-*, ez pedig igen közel áll a magyar *komor*-hoz.

J e l e n t é s t a n i szempontból a szláv etimológiával sokkal könnyebb dolgunk van, mint a törökkel. A szláv etimon kettős jelentését tekintve szinte magától értetődik a magyar *komor* szó első és második jelentése (1. ’mogorva, rosszkedvű, szomorú [ember]’; 2. ’sötét, felhős, beborult [időjárás]’), és csak a kései előfordulása és etimológiai szótáraink által is az 1. jelentésből magyarázott harmadik jelentés (3. ’rosszul herélt [bika, ló, juh]’) marad magyarázat nélkül, amely minden valószínűség szerint belső fejlemény a magyarban.

Míg azonban a szó szláv eredeztetése által problémamentessé válik az 1. és a 2. jelentés, a török hipotézis csak a jóval ritkábban használatos 2. és 3. jelentést magyarázza meg, azokat is csak részben. Hiszen bár a csuvasban is meglévő 'zord, komor, borús (időjárás)' egyezik a magyar szó 2. jelentésével, a 3. jelentés csak annyiban ér össze, hogy szarvasmarhákra vonatkozik. A török nyelvekben nincs meg sem a 'rosszkedvű', sem a '(rosszul) herélt' jelentéstartalom, a magyar *komor* szó pedig semmilyen 'sárgás, barnás, szürkés' színre való utalást nem jelenthet, egyedül 'sötétet', azt is ritkán és csak átvitt értelemben.

Egyedül a hangtani szempontból szorul némi magyarázatra a *chmur* > *komor* átvétel. Az alakbeli eltérés okait három jelenség felismerése világítja meg, amelyek közül az egyik aránylag ritka, míg a másik kettő igen gyakori és közismert jelensége a magyar nyelvtörténetnek.

1. $\chi > k$ hanghelyettesítés: nem gyakori eset, de mássalhangzó előtti helyzetben lehet néhány példát találni rá a 14–20. század során: északi szláv **chvorъ* > *kór* (vö. *kórság* 14. sz., SzlJsz. 278), szlk. *chlapec* > *klapec* (1881, SzlJsz. 270), szlk. *kuchta* > *kukta* (1702, SzlJsz. 291), szlk. *buchta* > *bukta* (1825, SzlJsz. 1), or. *хлеб, хлѣба* > *kleba* (1897, SzlJsz. 270), or. *xopouo* > *karasó* (NYOMÁRKAY 2004: 404), bajor-osztrák *wächter* > *bakter* (1638, EWUng. 1: 72). Mivel korábban a magyarban is volt χ hang, hanghelyettesítésre csak azután kerülhetett sor, hogy az minden fonetikai helyzetben *h*-vá vált, és így már nem volt pontos megfelelője a szláv χ -nak. BÁRCZI szerint (MNYT. 118) ez a folyamat körülbelül a 13. század végére lezárult, így a *chmur*-/*chmuryj* szó valamikor ezután kerülhetett be nyelvünkbe (különben a *chvrastъ* > *haraszt* és *chrvat* > *horvát* szavakhoz hasonlóan *h* hang lenne a *k* helyén). Mindezek alapján – ASBÓTH (1900: 454–455) kifogásai ellenére – 13. század utáni átvételt feltételezve a hanghelyettesítésnek nem lehet akadálya.

2. A mássalhangzó-torlódás feloldása egy magánhangzó betoldásával: számos példát találhatunk rá, pl. *brat* > *barát*, *drobъ* > *darab*, *grezdъ* > *gerezd*, *služba* > *zsolozsma* (vö. KESZLER 1969: 16–23).

3. Az *u*-k nyíltabbá válása: erre is számos példa akad, pl. *burs* > *bors*, *dumb* > *domb*, *pur* > *por*, *urusz* > *orosz* (vö. MNYT. 150).

6. Összegzés. A jelen tanulmány azt igyekezett megmutatni, hogy bár MUNKÁCSI BERNÁT óta senki nem foglalkozott komolyan a kérdéssel, *komor* (és így *komoly*) szavunk esetében érdemes megfontolni a szláv eredet lehetőségét. Az igen elterjedt szláv *chmur*-ből való származtatás sem szemantikai, sem fonetikai problémákba nem ütközik, és így legalább annyira meggyőző, mint a csuvas *xămär* etimon melletti érvelés. Természetesen a török etimológiát sem zárhatjuk ki – MAX GOTTSCHALD szavaival élve inkább úgy fogalmaznánk, hogy így is lehet, és nem feltétlenül így kell magyaráznunk a szó eredetét („so kann der Name, nicht so muss er gedeutet werden”, GOTTSCHALD 1954: 9), úgy látszik azonban, hogy esetünkben a szláv etimológia mellett több érv szól.

Kulcsszók: *komor*, *komoly*, etimológia, szláv, török, jövevényszavak.

Hivatkozott irodalom

ASBÓTH, OSKAR 1900. Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung. *Archiv für Slavische Philologie* 22: 433–487.

- ČERNYCH, P. JA. [ЧЕРНЫХ, П. Я.] *Историко-этимологический словарь современного русского языка* 1–2. 3-е изд. Издательство «Русский язык», Москва, 1999.
- ESz. = *Etimológiai szótár*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- GOTTSCHALD, MAX 1954. *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*. Dritte, vermehrte Auflage, besorgt von Eduard Brodführer. Verlag de Gruyter u. Co., Berlin.
- K. KATONA LAJOS 1931. *Komor*. *Magyar Nyelv* 21: 51–54.
- KESZLER BORBÁLA 1969. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban*. Nyelvtudományi Értekezések 63. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MIKLOSICH, FRANZ 1871. Die slavischen Elemente im Magyarischen. Vorgelegt in der Sitzung der Philosophisch-Historischen Classe am 18. Jänner 1871. *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe*. 21 (1872) 1–74. [Különnyomat: Wien, 1871.]
- MIKLOSICH, FRANZ 1886. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wilhelm Braumüller, Wien.
- MNyT. = *A magyar nyelv története*. Szerk. BENKŐ LORÁND. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- MSzFE. = *A magyar szókinsz finnugor elemei* 1–2. Főszerk. LAKÓ GYÖRGY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1978.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1896. A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei. *Ethnographia* 8: 1–30.
- MUNKÁCSI, BERNHARD 1899. Die Anfänge der ungarisch-slavisches ethnischen Berührung. *Die Donauländer. Zeitschrift für Volkskunde* 1: 249–259, 329–340, 409–421.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 2004. A hangváltozásokról. *Magyar Nyelv* 100: 395–406.
- NyÚSz. = SZILY KÁLMÁN, *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1902–1908.
- OREL, VLADIMIR 2011. *Russian etymological dictionary* 1–4. Theophania Publishing, Calgary.
- K. PALLÓ MARGIT 1981. *Komor*. *Magyar Nyelv* 77: 208.
- POKORNY, JULIUS 1959–1969. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Francke Verlag, Bern–München.
- SzJsz. = KNEZSA ISTVÁN, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/1–2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, 1941.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TRUBAČEV, O. N. (szerk.) [ТРУБАЧЕВ, О. Н. (ред.)] 1974–. *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд* 1–. Наука, Москва.
- VASMER, MAX 1953–1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Winter, Heidelberg.
- WOT. = RÓNA-TAS, ANDRÁS – †BERTA, ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Harrassowitz, Wiesbaden, 2011.

A possible Slavic etymology of the Hungarian words *komor* and *komoly*

The Hungarian words *komor* ‘gloomy’ and *komoly* ‘serious’ are of unknown origin. The present study aims to elucidate this question from various angles: it gives an overview of what the Hungarian etymological dictionaries say on this topic, shows that *komoly* is a relatively late development out of *komor*, spread by the language reformers (and especially by Ferenc Kazinczy) at the end of the 18th century, and presents the attempts to prove the Turkic origin of *komor*. Finally, it offers a Slavic

etymology based on the Slavic stem **chmur-*, demonstrating that semantically the two words match perfectly, and dissolving the phonological doubts that may arise at first sight.

Keywords: *komor*, *komoly*, etymology, Slavic, Turkic, loanwords.

GALAC ÁDÁM

Eötvös Loránd Tudományegyetem

A *bagoly* és társai

BALÁZS JÁNOS Az etimológia elmélete és módszere című nemzetközi konferenciakötetben (1976) fejti ki a jelen témaválasztás szempontjából fontos nézetét A belső keletkezésű szavak etimologizálásának problémáiról című cikkében. Megemlíti, hogy belső keletkezésűnek tarthatjuk az olyan elemeit a szókészletnek, amelyek morfológiai szerkezete összhangban áll a nyelvünk alaptípusaival. Sőt további bizonyosságot nyerhet a szó eredete, ha a végén valószínűsíthető képzőelem áll. Így az ismeretlen eredetű magyar *bogár* szót illetően úgy nyilatkozik, hogy az *-ár* szóvégi deverbális névszóképzővel jött létre a *bűg* hangutánzó igéből, és talán régebbi alakja, a *bugár* is ezt támasztja alá (BALÁZS 1976: 71–72). A TESz. az ismeretlen eredetű szóhoz annyit fűz hozzá, hogy talán az *u-s* alakok eredetibbek (TESz. 1: 321; EWUng. 1: 116).

E gondolatok késztettek arra, hogy a *bűg* igéhez tartozását próbáljam meg bizonyítani egy másik élőlény nevének is. A kérdéses lexéma a *bagoly* madárnév, melynek régi és nyelvjárási alakjai között találni első szótagban *o*-t mutatókat is: *bogój*, *bogaj*, *bogoj*, *bogoly* (ÚMTsz. 1: 304). Figyelmet érdemelnek az 1389-es *Bogul*, 1395-ös és 1405 k.-i *bagul* alakok, ugyanis a TESz.-ben az *ly*-es alakok elsőbbségének lehetősége olvasható (TESz. 1: 217; EWUng. 1: 68). A hangutánzó háttér miatt mutathat háromféle zártságot a tő: *bűg*, *bogár*, *bagoly* ~ *bogul*; van példa hasonló megoszlást mutató változatokra más a hangutánzói eredetet mutató szavaknál is: *mukkan*, *mokus*, *makog*. Az *-l* záró hatása is szóba jöhet a *bagoly* példájában a második szótagi magánhangzót illetően, míg a *bogár* esetében az *-r* nyújtóhatására is gyanakodhatunk, amellet, hogy az *-r* képzőn kívül az *-ár/-ér* képzőt is feltételezhetjük a második szótagban. A morfeamatikail elhomályosulással párhuzamosan a szóvégen álló *-l* képző palatalizálódhatott, a töben pedig talán eredetibb az *o*, amelyből nyíltabbá válással alakult ki az *a*-s változat (a folyamatra l. E. ABAFFY 2003: 329). Emellet talán az ómagyar adatokban érdemes gondolni a BENKŐ által javasolt olvasati alternatívára (BENKŐ 1980: 89–93), amely az *[ā]* és *[a]* hangok kettőssége okozta írásbeli jelölés eltolódását eredményezte. Így az *o* jelölhette az *[a]*-t is, az *u* pedig jelölhette (pl. a *bogár* esetében) az *[o]*-t is. A névadás indítéka a baglyokra jellemző tipikus hangadás lehetett, amely észlelése az újabb korokban a bűgás felől a huhogásba tartott, de mindkettőben között a mély hangtartomány kifejezése. A *bagoly* madárnév egyik lehetséges magyarázataként a hangutánzó szói eredetet a CzF.-ban is megtaláljuk (1: 378).

Ugyanakkor érdemes kitérni arra is, hogy a *bűg* ige hangutánzó jellege további kérdések felvetéséhez is vezet. Bár a hangalak motiváltsága önmagában is okozhat szabálytalnabb viselkedést, de számolhatunk rendszerszerű fejlődésekkel is. Ilyen magyarázat lehet az, hogy a kétszeres nyíltabbá válással (*u* > *o* > *a*, l. E. ABAFFY 2003: 330) kialakult változatok a nyelvérzék számára felfedezhető etimológiai kapcsolattól eltávolodtak: *bűg* ~ *bogár* ~